

νά ἄρη ἐκ τοῦ μέσου τὴν ἀδικαιολόγητον ἀσστηρότητα ὑποτάξεως ἀνε-
 φαρμόστου εἰς τὴν πραγματικότητα τῶν φυσικῶν γεγονότων.

Ἡ ψυχολογία νοουμένη ὡς φυσικὴ ἐπιστήμη.

Ἄλλ' ἐὰν τοῦ Wundt ἡ γνώμη δύναται νὰ κατακριθῇ ἐπὶ ὑπερβαλλού-
 ση ἀσστηρότητι, ἔτι μᾶλλον σφαιερὰ φαίνεται ἡ δοξασία τῶν νεωτέρων
 φυσιοκρατικῶν ψυχολόγων, οἵτινες ἀνανεοῦσι διὰ παντοίων ἐπιχειρημά-
 των τὴν παλαιὰν τῆς ἐμπειρικῆς φιλοσοφίας ἀπόπειραν τοῦ νὰ ὑποτάξῃ
 τὴν ψυχολογίαν εἰς τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας. Τὰ πρὸς τοιοῦτον ἐγχεί-
 ρημα χρησιμοποιοῦμενα ὄπλα δὲν εἶναι πλέον τὰ προτοῦ ὄπλα· ἀντὶ
 τῆς παλαιᾶς πρὸς ἀλλήλας ἀναλογίας τῶν δύο μεθόδων τῆς φυσικῆς
 ἐρεῦνης καὶ τῆς ψυχολογικῆς ἐρεῦνης ἀντικαθίσταται ἡ ἐπὶ θεωρητικῶν
 ἀρχῶν στηριζομένη ἀπόδειξις. Γίνεται ἀπόπειρα κατασκευῆς τοῦ ψυχι-
 κοῦ κόσμου ἰσοδυναμούσης πῶς πρὸς τὴν τοῦ φυσικοῦ κόσμου. Ὡς οὕτως
 νοεῖται ὡς σύνολον ἀτόμων, οὕτω καὶ ἐκεῖνος ὀφείλει ἐπὶ τέλους νὰ
 νυχθῇ εἰς κόσμον ψυχικῶν ἀτόμων, ἅτινα εἶναι τὰ αἰσθήματα. Ἡ ται-
 αύτη ἐκδοχὴ ὑπομιμνήσκει ἡμᾶς ὀλίγον τι τὴν τοῦ Ἑρβάρτου ἢ τοῦ
 λάχιστον ἔχει πρὸς ταύτην κοινὴν τὴν ἀπόπειραν ἀρμονικῆς καὶ μηχαν-
 νικῆς κατασκευῆς τοῦ ψυχικοῦ κόσμου. Ἀλλὰ παραβαλλομένη πρὸς
 αὐτὴν ἔχει ἔκδηλον ὕλοκρατικὸν ἢ τοῦλάχιστον πραγματοκρατικὸν χα-
 ρακτήρα. Ἐξίσωσις ἀτόμων καὶ αἰσθημάτων εἶναι ἡ παραγνώρισις τῆς ἐν-
 νοιολογικῆς φύσεως τῶν ἐσχάτων φυσικῶν γνώσεων ἢ ὑποθέσεων ἢ πα-
 ραγνώρισις τῆς ἐποπτικῆς φύσεως πάντων τῶν ψυχικῶν γεγονότων, καὶ
 δὴ καὶ τῶν αἰσθημάτων. Τὸ ἄτομον εἶναι αἷτημα τῶν φυσικῶν ἐπιστη-
 μῶν ἐπιβαλλόμενον ὑπὸ τῆς θεωρίας τῆς ὕλης· εἶναι ἀφηρημένη τις κα-
 τασκευὴ ἀμετάτρεπτος εἰς ἐποπτικὴν μορφήν. Ἀλλὰ τὸ αἷσθημα οὐδὲν
 ἔχει τὸ ἀφηρημένον, εἶναι γεγονός ψυχολογικῆς ἐποπτείας· ἐὰν δὲ λέ-
 γωμεν ὅτι πορίζομεθα αὐτὸ δι' ἀφαιρέσεως ἐκ τῶν ἀντιληπτικῶν συμ-
 πλεγμάτων, ἐν οἷς ὑπάρχει, ἅτε ὄντως οὐδέποτε ἐμφανιζόμενον τελείως
 μεμονωμένον, τοῦτο προέρχεται ἐκ τινος ἀκύρου χρήσεως τοῦ ὄρου
 «ἀφαίρεσις», ὃν ἔπρεπε νὰ μεταχειρίζομεθα μόνον ὡς ἀντίθεσιν τοῦ
 ἐποπτικοῦ, ἐνῶ, ἐφ' ἧς σημασίας εὐχρηστῆ ἀναφερόμενος εἰς τὸ αἷ-
 σθημα, ὀφείλομεν πολὺ κυριώτερον νὰ ποιῶμεθα χρῆσιν τοῦ ὄρου «ἀπο-
 μόνωσις». Ἀπομονοῦμεν τῷ ὄντι ἐν τῇ ἡμετέρᾳ διανοίᾳ αἷσθημά τι οἴ-
 ονδῆποτε ἀπὸ τῶν ἄλλων, μεθ' ὧν ἀναγκαίως εἶναι συνεζευγμένον· ἀλλὰ

ἕκαστα μέρη τοῦ συστήματος τῶν ὑποκειμενικῶν ποιότητων εἰς τὰ τοῦ ἀντικει-
 μενικοῦ συστήματος, τ. ἔ. τὰ πραγματικὰ ἀντικείμενα εἰς τὰ ἀντ' αὐτῶν ἀντι-
 καθιστάμενα ὑποκειμενικὰ σημεῖα (σελ. 527).

ἰ μετὰ τὴν τοιαύτην ἐργασίαν τὸ αἶσθημα διασώζει τὸν ἐποπτικὸν ὅτου χαρακτήρα, οὐδεὶς δ' οὐδέποτε θὰ εἶπη ὅτι χρῶμά τι ἢ ἤχος εἶναι ἀφηρημέναι ἔννοιαι. Τὸ συνείρειν λοιπὸν τὰς δύο μορφὰς τῶν ἀφηρημένων ὀλικῶν «ἐλαχίστων» πρὸς τὰ συγκεκριμένα ψυχικὰ «ἐλάχιστα» (κατὰ τὴν φράσιν τοῦ Ἀρδιγῶ) εἶναι ἀπόπειρα προσκόπτουσα εἰς τὰς θεμελιώδεις ἀπ' ἀλλήλων διαφορὰς τῶν δύο κατηγοριῶν τῶν ἐννοιῶν. Τα μὲν αἰσθήματα εἶναι πρῶτιστα καὶ μάλιστα «ποιότητες» καὶ αὐτὸς ὁ Münsterberg θελήσας νὰ ἐξισώσῃ ταῦτα πρὸς τὰ φυσικὰ ἄτομα ὁμολογεῖ τοῦτο, τὰ δὲ ἄτομα εἶναι καθαυτὰ ἔννοιαι : νὰ εὑρεθῇ μετάβασις ἀπ' ἐκείνων ἐπὶ ταῦτα δὲν φαίνεται δυνατόν ¹⁾.

Ἡ ψυχολογία καὶ ἡ μεταφυσικὴ.

Ἡ ψυχολογία λοιπὸν εἶναι διδασκαλία, ἥτις, καίπερ ἔχουσα τὸ αὐτὸ καὶ αἰ φυσικαὶ ἐπιστήμαι ὑποκείμενον, ἐξετάζει τοῦτο ἐξ ὑποκειμενικῆς ἀπόψεως· λέγοντες δὲ ὑποκειμενικὴν ἀποψιν νοοῦμεν ὅτι ἐνυπάρχει τὸ ἐξεταζόμενον τοῦτο ὑποκείμενον καθόλου ἐν τῇ συνειδήσει. Ἀλλὰ καὶ ἄλλαι μαθήσεις, ἃς διαστέλλομεν τῶν ἐπιστημῶν τῆς φύσεως, ἔχουσιν ἀναμφισβήτητον χαρακτήρα ὑποκειμενικότητος. Πρῶται μὲν εἶναι αἰ κυρίως φιλοσοφικαὶ ἐπιστήμαι : ἡ μεταφυσικὴ, ἡ θεωρία τῆς γνώσεως, ἡ ἠθικὴ, ἡ λογικὴ, ἡ αἰσθητικὴ, ἡ φιλοσοφία τοῦ δικαίου, τῆς θρησκείας, τῆς ἱστορίας. Ἐπειτα δ' ἔχομεν τὰς ἱστορικές, φιλολογικάς, νομικάς, οἰκονομικάς ἐπιστήμας. Καὶ τελευταία ἔρχεται ἄλλη τις μεγάλη περιοχὴ τῆς διανοητικῆς καὶ συναισθηματικῆς ἐνεργείας τοῦ ἀνθρώπου, ἥτις οὔτε ἐπιστήμη εἶναι οὔτε φιλοσοφία, ἀλλ' ὅμως διατηρεῖ πρὸς τὴν ψυχολογίαν στενὰς σχέσεις : ἡ τέχνη. Ἀφ' ἐκάστης τῶν εὐρυτάτων τούτων περιοχῶν ἡ ψυχολογία, καίπερ ἔχουσα πρὸς αὐτάς κοινὰ γνωρίσματα, διακρίνεται, ἀλλ' ἡ διάκρισις δὲν εἶναι πάντοτε εὐχερῆς καὶ ὑπόκειται πάντοτε εἰς ἀμφισβήτησιν. Εἴπερ δὲ τις καὶ ἄλλη, δυσχερεστάτη εἶναι ἡ ἀπὸ τῆς φιλοσοφίας διάκρισις.

Ἄν ἡ ψυχολογία ἀνήκῃ ἢ μὴ εἰς τὰς φιλοσοφικάς ἐπιστήμας, εἶναι

¹⁾ Ὁ δοκιμώτατος ὑπέρμαχος τῆς ὑποθέσεως ταύτης εἶναι ὁ Münsterberg, ὅστις ὅμως ἐν τοῖς ἐαυτοῦ Grundzüge der Psychologie (σελ. 401 κέ.) πειρᾶται νὰ διαστείλῃ τὸ ἑαυτοῦ ψυχολογικὸν σύστημα ἀπὸ τῆς ἀληθοῦς καὶ κυρίως ἀτομικῆς ψυχολογίας τοῦ καθ' ἑρβαρτον τύπου. Πρὸς ἀληθινὴν τινα ἀτομικὴν διδασκαλίαν τοῦ περιεχομένου τῆς ψυχολογίας δὲν ἤλθεν εἰσέτι κατὰ τὸν Münsterberg τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, οὗ ἕνεκα περιορίζεται τανῶν νὰ χαραξῇ τὰς πρῶτας αὐτῆς γραμμὰς (σελ. 371). Τὴν τοιαύτην ἐκδοχὴν ἀσπάζεται πλὴν ἄλλων καὶ ἐπιφανὴς Γερμανὸς φιλόσοφος, ὁ Rickert, οὗτινος ὄρα τὸ ἀξιόλογον βιβλίον Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung (1902) σελ. 123 κέ.

θέμα ἐπὶ μακρὸν χρόνον συζητούμενον, ἡ δὲ τοιαύτη συζήτησις ἀποδεικνύει ὅπως εἶναι δυσχερὲς καὶ προσέτι οὐχὶ πάντοτε ἐπ' ἀνάγκης νὰ χαράττωμεν σαφεῖς γραμμάς διαχωρισμοῦ ἀπ' ἀλλήλων τῶν παντοίων ἐκδηλώσεων τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως. Ἡ ἀνάγκη τῆς ἐνότητος τῆς γνώσεως εἶναι παρὰ τῷ ἀνθρώπῳ ἰσχυροτέρα πασῶν τῶν ἐναντίων ἀποπειρῶν, ὧν οἱ εἰσηγῆται συχνὰ πυκνὰ λησμονοῦσιν ὅτι αἱ διαιρέσεις καὶ ὑποδιαίρέσεις τῶν ἐπιστημῶν δύνανται μόνον νὰ ἔχωσι σκοπὸν καθαρῶς μεθοδικόν, ἅμα δ' ἐκπληρωθέντος τοῦ σκοποῦ τούτου, οὐδένα λόγον ὑπάρξεως ἔχουσιν. Εἴτε καταλεχθῆ ἡ ψυχολογία εἰς τὰς θεωρητικὰς ἐπιστήμας εἴτε μὴ, τοῦτο οὐδαμῶς παραβλάπτει τὴν ἀληθῆ καὶ ἐνδόμυχον φύσιν αὐτῆς, ἥτις πάλιν δὲν δύναται νὰ καθορισθῆ δι' ἐννοιῶν ἀφηρημένων καὶ ἀπολύτων καὶ κατ' ἀκολουθίαν ὀριστικῶν, ἀλλὰ διαρκῶς ἀποκαλύπτεται ἐν τῇ ἱστορικῇ αὐτῆς ἀναπτύξει κατὰ λόγον τῶν ἐν χρήσει μεθόδων, τῶν πορισμάτων, εἰς ἃ καταλήγει, καὶ τῶν προβλημάτων, ἅτινα θέτει εἰς ἑαυτήν. Οὕτως ἡ ψυχολογία διήνησε περιόδους μᾶλλον ἐμπειρικός, οἷον κατὰ τὸν XVIII αἰῶνα, ὅτε ἰδίᾳ ἐν τῇ ἀναλύσει τῶν συναίσθημάτων κατήντησεν εἰς καθαρὰν περιγραφὴν τῶν ψυχικῶν καταστάσεων· περιόδους μᾶλλον θεωρητικὰς πρῶτιστα διὰ τῶν ἐπιφανεστάτων ψυχολόγων πασῶν τῶν ἐποχῶν, ἀπὸ τοῦ Λωκίου μέχρι τοῦ Hume; Κονδιλλάκ, Rosmini, Φεχνέρου καὶ Wundt. Διήνησε δὲ καὶ περίοδον, οὐχὶ παντελῶς εἰσέτι παρελθοῦσαν, καθ' ἣν ἠθέλησε νὰ πέχηται ἐξ ἴσου καὶ τῆς ἐμπειρίας καὶ τῆς θεωρίας πειρωμένη νὰ προσπελάσῃ εἰς τὴν αὐστηρότητα τῶν φυσικῶν καὶ μαθηματικῶν ἐπιστημῶν· αὕτη δ' ὑπῆρξεν ἡ περίοδος τῆς ψυχοφυσικῆς καὶ καθόλου τῆς ἐπιστημονικῆς ψυχολογίας. Ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ φάσει διέπρεψαν οἱ πλεῖστοι τῶν ψυχολόγων, οἵτινες ἀκολουθοῦντες τὴν θετικὴν μέθοδον δὲν ἀπέκαμον ἐπαναλαμβάνοντες ὅτι, καθ' ὃν τρόπον αἱ ἄλλαι εἰδικαὶ ἐπιστήμαι, ἀρξάμεναι ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἀπὸ τῆς μαθηματικῆς, ἀπεκόπησαν κατὰ μικρὸν ἀπὸ τοῦ κοινοῦ καὶ πρωτογόνου κορμοῦ τῆς φιλοσοφίας, οὕτως ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις συνέβη ἐπὶ τῆς ψυχολογίας, ἥτις ἤδη εἶχε λάβει τηλικαύτην ἐπίδοσιν καὶ κατεῖχε τοσαύτην πληθὺν γεγονότων, ὥστε νὰ δύναται τοῦ λοιποῦ νὰ ἐργάζεται ἐν τῇ καθαρᾷ περιοχῇ τῆς πειραματικῆς ἐρεῦνης ὀλιγορούσα τῶν ὑπερβατικῶν ζητημάτων¹). Ἀλλὰ καὶ ὁ δογματισμὸς οὗτος ἔπαυσεν : ἡ φιλοσοφία οὐ

¹) Οὕτως ἔγραψε λ. χ. περὶ τὸ 1875 ὁ Ribot ἐν τῇ εἰσαγωγῇ τῆς ἑαυτοῦ *Psychologie anglaise contemporaine*, σελ. β' κέ. Τὰ αὐτὰ δ' ἐπαναλαμβάνει καὶ ἐν τῷ ὑπ' αὐτοῦ κατὰ τὸ 1914 γραφέντι προλόγῳ εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ G. Dumais μετὰ τῶν λοιπῶν συνεργατῶν του ἐκδοθεῖσαν *Traité de Psychologie* (1923), ἐνθα λέγει (σελ. X.) «ἐὰν ἡ ψυχολογία θέλῃ νὰ εἶναι ψυχολογία ἅμα καὶ μεταφυσικὴ, οὐδέτερον τούτων θὰ εἶναι. Πρέπει νὰ ἐκλέξῃ».

μόνον ἐπὶ τῆς ψυχολογίας ἀνέλαβεν αὐθις τὰρχαία δικαιώματα, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς φυσικῆς, τῆς χημείας, τῶν βιολογικῶν ἐπιστημῶν, συντόμως δ' εἰπεῖν, ἐφ' ἀπάτης τῆς θετικῆς γνώσεως. Σήμερον ἡ γλῶσσα τῶν ψυχολόγων, καὶ ἐκείνων ἔτι, οἵτινες ἔγραφον κατ' ἐκείνον τὸν τρόπον, μετεβλήθη. Ἀπατηθέντες ὡς πρὸς τὴν ἔκτασιν τῆς περιοχῆς καὶ τὴν βεβαιότητα τῶν πορισμάτων τῆς πειραματικῆς μεθόδου πολλοὶ σύγχρονοι ψυχολόγοι εὐρίσκουσιν ὅτι ἡ μέθοδος αὕτη δὲν ἀπέδωκε τοσαῦτα, ὥστε νὰ πληροῖ ἰσχυράν τινα ἀνάγκην ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης, τὰ δὲ λεγόμενα ὑπερβατικὰ προβλήματα, ἅτινα ἐνομιζόντο ὅτι ἐγένοντο ἐκποδῶν, ἀναφύονται πάλιν καὶ ἀνακύπτουσιν, εἴπερ ποτὲ καὶ ἄλλοτε, ἐπιτακτικά. Εὐρίσκουσι προσέτι οὔτοι ὅτι, ἐὰν εἶναι δυνατόν νὰ χαραχθῇ ὄριόν τι διαχωρισμοῦ, ἔστω καὶ πῶς ἀορίστου, μεταξύ θετικῆς ἐπιστήμης καὶ μεταφυσικῆς, οὐχὶ πᾶσαι αἱ μαθήσεις διατελοῦσι πρὸς τὴν μεταφυσικὴν ἐν τῇ αὐτῇ σχέσει, ἀλλ' ἐνὶ ἐνεκα τῆς ἑαυτῶν φύσεως ἀναγκάζονται μᾶλλον ἢ αἱ ἄλλαι νὰ καταψύγωσιν εἰς τὰς γενικὰς ἀρχὰς τῆς θεωρίας. Εἰς δὲ τὰς ἐγγυτάτω τῆς φιλοσοφίας οὕσας ἐπιστήμας ταύτας ἀνήκει βεβαίως ἡ ψυχολογία, ἥτις ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν καθίσταται εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ συνεπιπλέκη τὴν ἐπὶ μέρους ἀνάλυσιν μετὰ τῶν φιλοσοφικῶν ὑποθέσεων. Καὶ εἰς τὰ μερικώτατα δὲ καὶ λεπτομερέστατα ζητήματα τῶν ἀντιλήψεων τοῦ τόπου, τοῦ χρόνου, τοῦ συνειρμοῦ τῶν παραστάσεων καὶ τῶν ψυχικῶν καθόλου καταστάσεων ἐν τῇ πρὸς τὸ νευρικὸν σύστημα ἀναφορᾶ τῶν, εἰς τὰς προσαλλήλους σχέσει τῶν ἀντιλήψεων καὶ εἰκόνων καὶ τῶν παραστάσεων καὶ εἰς τὰ τοιαῦτα πάντα ὑπονοεῖται ἡ ἀνάγκη ὑποθέσεως τινος χαρακτηῆρος θεωρητικοῦ. Ἀλλὰ πάντων τῶν προβλημάτων τούτων προέχει δια τὴν γενικὴν αὐτοῦ φύσιν τὸ τῆς συνειδήσεως. Ἄρα γε ἡ συνείδησις ἢ, ὡς ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἐκαλεῖτο, ἡ ψυχὴ ἢ τὸ πνεῦμα εἶναι ἀπλῶς ὅρος τις χρήσιμος εἰς δήλωσιν τοῦ συνόλου τῶν ψυχικῶν φαινομένων ἢ ἀναφέρεται πραγματικῶς εἰς οὐσίαν τινά, ἥς ταῦτα οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ἐκδηλώσεις;

Καὶ ἀποδεκτῆς γενομένης τῆς ὑποθέσεως τῆς οὐσίας, τίνας σχέσεις ἔχει αὕτη πρὸς τὰς ἀτομικὰς συνειδήσεις καὶ πρὸς τοὺς ὀργανισμούς; Ὑπάρχει ἄρα γε ψυχικὴ τις οὐσία διακεχυμένη καὶ συνεχιζομένη ἐν τῇ εἴδει, τὰ δὲ συνιστῶντα τὸ εἶδος ἄτομα συνέχονται ὁμοῦ ὑπὸ τῆς ἰδεώδους ταύτης συνεχείας; Καὶ ἡ ψυχὴ δύναται νὰ ἐπιζῇ τῷ σώματι καὶ νὰ διάγῃ, χωρισθεῖσα τούτου, ἰδίον τινα βίον, ὃν δὲν εἶναι ἡμῖν δεδομένον νὰ γινώσκωμεν;

Πάντα ταῦτα εἶναι προβλήματα, ἅτινα ἡ σύγχρονος ψυχολογία, μακρὰν τοῦ νὰ ποιῆται ἐκποδῶν, μετ' ἰδιαιτέρας σπουδῆς ἀνακινεῖ καὶ μελετᾷ. Αἱ ἄγαν ἐμπειρικαὶ ἐξηγήσεις τῆς ἐπιστημονικῆς ψυχολογίας δὲν ἀπέβησαν ἐπαρκεῖς, εἰ μὴ ὅτε τὰ πειραματικὰ δεδομένα ἐφαίνοντο οὕτω πλούσια καὶ ἀσφαλῆ, ὥστε νὰ καταπαύωσι τὴν ἀνησυχίαν τῶν δια-

νοουμένων : ἀλλ' ἀποκαλυφθέντα ταῦτα ἐν τῇ μετριωτάτῃ αὐτῶν πραγματικότητι, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ παρακωλύσωσι τὴν θεωρητικὴν ψυχολογίαν νὰ εἰσχωρήσῃ ἐκ νέου εἰς τὴν περιοχὴν τῶν γεγονότων καὶ νὰ ὑποβάλλῃ αὐτὰ εἰς τὸν ἑαυτῆς κριτικὸν ἔλεγχον. Ὁ δὲ κριτικὸς τῆς φιλοσοφίας ἔλεγχος πρῶτιστά καὶ μάλιστα ἐνηνεκήθη περὶ τὸ πρόβλημα τῆς ψυχῆς.

Ἡ ἔννοια τῆς «ψυχῆς».

Περὶ τῆς ῥοπῆς, ἣν εἰς τὴν γένεσιν τῆς ἔννοιαι τῆς «ψυχῆς» ἔσχεν ἀναμφιδόλως ἡ θρησκευτικὴ πίστις κατὰ τὰς προϊούσας αὐτῆς φάσεις ἀπὸ τῶν πρωτογενῶν φυσικοκρατικῶν μέχρι τῶν ὑπερογενῶν πνευματοκρατικῶν θρησκείων, περιττὸν νὰ εἴπωμεν· τόσον κοινὴ καὶ προφανὴς εἶναι ἡ ἔννοια αὕτη. Ἡ ἀρχέγονος ἔννοια τῆς ψυχῆς εἶναι εἶδος τι ὕλικῆς παραστάσεως λεπτοτέρας τῶν συνήθων παραστάσεων τοῦ σωματικοῦ κόσμου. Ὅπως εὖρωμεν σαφῆ διάκρισιν τοῦ τρόπου τοῦ ἐκδέχουθαι τὴν ψυχὴν, ἀνάγκη νὰ ἔλθωμεν ἐγγυτάτῳ τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων. Ἡ ἀρχαία θεωρία, καθὼς δὲν ἐπνευματοποιεῖ ὅλως τὴν ψυχὴν, οὕτως οὐδὲ προσῆπτεν εἰς τὸν ὕλικόν κόσμον χαρακτηρᾶς παντελῶς διαφόρους τῶν τοῦ πνεύματος. Μόνον δὲ διὰ τῆς ἐμφανίσεως τῆς νεωτέρας ἐκδοχῆς τοῦ καθολικοῦ μηχανισμοῦ ὕλη καὶ ψυχὴ ἀποχωρίζονται σαφῶς ἀπ' ἀλλήλων, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τοσοῦτον, ὥστε νὰ μὴ ἀνευρίσκονται ἔχνη τινὰ φυσιοκρατικῆς ἐκδοχῆς καὶ ἐν τῇ νεωτάτῃ ψυχολογίᾳ, εἶδομεν ἤδη καὶ ἀποπείρας τινὰς αὐτῆς, λόγον ποιούμενοι περὶ τῶν μεθόδων τῆς συγχρόνου ψυχικῆς ἐπιστήμης ¹).

Ἄλλ' εἶναι βέβαιον πάντως ὅτι, ἐξ οὗ χρόνου ὁ κόσμος τῆς ὕλης κατὰ τοὺς ἑαυτοῦ χαρακτηρᾶς ἐξελήφθη διάφορος τοῦ κόσμου τοῦ πνεύματος, οἱ πνευματοκρατικοὶ φιλόσοφοι σταθερῶς ὑπερεμάχησαν τῆς ὑπάρξεως ψυχικῆς οὐσίας, ἥς τὰ ἐνσυνείδητα γεγονότα εἶναι φαινόμενα ἢ ἐκδηλώσεις. Ἡ γένεσις τῆς ἔννοιαι τῆς ψυχῆς, ἂν καὶ προϊόντος τοῦ χρόνου ἢ ἔννοια αὕτη ἐπνευματοποιήθη, εἶναι πραγματοκρατικὴ (realistica) : καθάπερ ὑπάρχει μόνιμος, ἀνώλεθρος ὑπόστασις τῶν ὕλικῶν φαινομένων, οὕτως ὀφείλει νὰ ὑπάρχῃ τοιαύτη καὶ ἐπὶ τῶν ψυχικῶν γεγονότων. Ὁ τρόπος τοῦ νοεῖν τὴν τοιαύτην οὐσίαν ὑπῆρξεν ἄλλοτε ἄλλος κατὰ τὰς ἐκάστοτε μεταφυσικὰς ἐκδοχὰς ἀπὸ τῆς ἀπίρου καὶ μιᾶς οὐσίας τοῦ Σπινόζα μέχρι τῆς πολλαπλῆς τοῦ Λεϊβνιτίου καὶ Ἑρβάρτου. Ἄλλ' οἱ πνευματοκρατικοὶ φιλόσοφοι ὑπῆρξαν, ὡς εἶδομεν, ἐ-

¹) Βραχεῖα ἱστορία τῶν παντοίων ἐννοιῶν τῆς ψυχικῆς οὐσίας εὕρηται ἐν τῇ 3ῃ τέρμῳ τῶν Grundz. d. phys. Psych. τοῦ Wundt (ἐκδ. 6ῃ) σελ. 738 κ.ε.

πιρρεπείς εἰς τὸ νὰ νοῶσι μίαν μόνην οὐσίαν, ἀφ' ἧς ἀπορρέουσι καὶ τὰ φαινόμενα ἐκείνα, ἅτινα ἐμφανίζονται ἡμῖν ἐν μορφῇ ὕλικῇ.

Ἀλλὰ πρὸς πάσας τούτας τὰς θεωρίας τῆς «οὐσίας» ἀντεῖπον πολλοὶ ὅτι στερούμεθα παντὸς μέσου, δίδοντας ἡμῖν τὸ δικαίωμα νὰ συναγάγωμεν τὴν ὑπαρξίν τοιαύτης μονίμου ὑποστάσεως, καὶ τοῦτο διότι, μὴ ἀναγομένων τῶν ἐνσυνειδήτων γεγονότων εἰς ποσότητας, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ καθιδρύσωμεν ἰσότητά τινα. «Ἐξίσωσις» δύο ψυχικῶν καταστάσεων εἶναι, ὡς εἶδομεν, καθαρῶς ἀναλογικὴ φράσις, καθ' ὅσον ἐξίσωσις ἐπὶ τῆς ἀληθοῦς καὶ ἀπολύτου σημασίας τοῦ ὀνόματος τουτουθλοῖ τελείαν ἀντιστροφήν ἐκτέρου τῶν ὄρων τῆς ἰσότητος εἰς τὸν ἕτερον. Οὕτως δὲ δυνατῆς τῆς ἀντιστροφῆς ταύτης ἐν τῷ ὕλικῳ κόσμῳ, ὑπάρχει ἕλλογος βλάβις, ἵνα αἰτώμεθα τὴν ὑπαρξίν μονίμου τινὸς πράγματος, εἴτε ὡς ὕλη νοεῖται τοῦτο εἴτε ὡς ἐνέργεια, ὅπερ νὰ χρησιμεύῃ ὡς ὑπόστασις πάντων τῶν φαινομένων τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου.

Ἀλλὰ πνευματικὴν ὑπόστασιν δὲν εἶναι δυνατόν λογικῶς νὰ αἰτώμεθα, ἅτε ἐλλείποντος τοῦ σταθεροῦ τούτου στοιχείου ¹⁾.

Ἡ ἀπόδειξις ἔχει χωρὶς ἀμφιβολίας μεγάλην ἀξίαν, ἐπικυροῖ δ' αὐτὴν τὸ ὅτι ἡ ἔννοια τῆς ψυχῆς ὡς οὐσίας ἐμφανίζεται οὐχὶ ὡς λογικὸν αἶτημα, ἀλλ' ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Καντίου ὡς αἶτημα ἠθικὸν καὶ θρησκευτικόν. Ἄντ' αὐτῆς δὲ ὑπὸ τινῶν νεωτέρων ἀντικατεστάθη ἡ ἔννοια, καθ' ἣν ἡ ψυχὴ εἶναι γένεσις, ἐνέργεια καὶ πᾶν ψυχικὸν περιεχόμενον εἶναι γεγονός, πραγματικότης ἄμεσος, οὐχὶ ἔκφανσις μονίμου τινὸς οὐσίας (Aktualitätstheorie). Ἡ τοιαύτη ἔννοια, ἧς κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ὑπέρμαχος δεινότητος καὶ ἔρρωμενέστατος ἐπεφάνη ὁ Wundt, θέλει νὰ φέρεται ἐξ ἴσου τῆς οὐσιαστικῆς ἐκδοχῆς τῶν πνευματοκρατικῶν καὶ τῆς ἐμπειρικῆς τῶν Ἀγγλων ψυχολόγων καὶ φιλοσόφων, οἵτινες τὴν ψυχὴν ἐποίησαν δέσμη ἢ συλλογὴν ψυχικῶν καταστάσεων, συνεχομένων διὰ τοῦ συνειρμαῦ. Πρὸς τὴν συνείρουσαν ταύτην θεωρίαν ἀντετάχθη, ὡς γνωστόν, ἡ ἀναμφισβήτητος ὑπαρξὶς πρὸς τὴν συνειρμικὴ ἀρχὴ καὶ συνθετικῆς τινος ἀρχῆς, φανερομένης ἐν πάσῃς τῇς παλλαπλαῖς καὶ ποικίλαις μορφαῖς τοῦ ψυχικοῦ βίου, πρὸς δὲ ὅτι ἡ ἐνοποιὸς αὕτη ἐνέργεια ἐμφαίνει ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἀρχὴ *sui generis*, ἰδιοφυῆς ἐνέργεια ἱκανὴ νὰ παράγῃ, νὰ δημιουργῇ, οὐ μόνον νὰ διατηρῇ καὶ νὰ ἀναπαράγῃ. Ἐὰν ἡ ψυχὴ περιορίζετο μόνον εἰς τὸ διατηρητικὸν ἔργον, θὰ προσήγγιζεν εἰς τοὺς τρόπους τῆς ὕλης καὶ ἡ ἐμπειρικὴ διδασκαλία θὰ παρῆκεν ἄκουσα ἐπι-

¹⁾ Εἰς τῶν ἀμελιγμένων πολυμῶν τῆς ἐννοίας τῆς οὐσίας εἶναι ἐν τοῖς νεωτέροις ὁ Wundt. Πρὸς. System der Philosophie, I, σελ. 563 κέ. Grundz. d. physiol. Psych. III, σελ. 732 κέ. Logik, III, σελ. 243 κέ. καὶ 260 κέ.

χειρήματα ὑπὲρ τῆς ἐκδοχῆς τῆς ψυχῆς ὡς οὐσίας. Ὅθεν μᾶλλον συνακόλουθοι ἐφάντησαν οἱ ἐμπειρικοὶ ἐκεῖνοι, οἵτινες ὁμολογοῦντες ὅτι ἔχονται τῆς καθαρᾶς ἐμπειρίας, ἥτις δεικνύει ὅτι πᾶν ὅ,τι γινώσκομεν περὶ τῆς ὕλης ἀνάγεται ἐπὶ τέλους εἰς τὰ περὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ἡμέτερα αἰσθήματα, οὐδὲν εὐρίσκουσιν ἐπιχείρημα ὑπὲρ τῆς ὑπάρξεως αὐτῆς τῆς ὕλης καὶ ἐκδέχονται τὸν κόσμον ὡς καθαρὸν φαινόμενον. Ἡ ἔννοια λοιπὸν τῆς ὕλης θὰ ἐξερρίπτετο, ὡς τείνουσι νὰ πράξωσιν οἱ σύγχρονοι φυσικοὶ, εἰς τὰ εὐτελεῆ καὶ ἄχρηστα τῆς παλαιᾶς φυσικῆς φιλοσοφίας, ὡς καὶ ἡ ἔννοια τῆς ψυχικῆς οὐσίας.

Ἄλλὰ πάλιν ἡ ψυχὴ, ἐννοουμένη ὡς ἐνέργεια, παρέχει ἐκ νέου τὸ ἐνδόσιμον εἰς τὴν γένεσιν τῆς παλαιᾶς ἐννοίας, καθ' ἣν θὰ ἐνοεῖτο αὕτη ὡς τι διάφορον τῶν ἑαυτῆς γεγονότων, ὡς τι ἀποτελοῦν μόνιμὸν τι αὐτῶν βάθος, ὡς πρώτην καὶ οὐχὶ παράγωγον πηγὴν. Ἡ ἔννοια τῆς οὐσίας παρὰ Λεϊβνιτίῳ δὲν εἶναι πολὺ διάφορος. Ὅθεν σύγχρονοί τινες ἀποκλίνουν εἰς πνευματοκρατικὴν ἐκδοχὴν, ἐνοῦσαν κατὰ τὸ ὑπὸ τοῦ Lotze ἐπινοηθὲν πρότυπον ὕλην καὶ ψυχὴν εἰς κοινὸν τι βάθος. Πάντως δέ, καὶ ἂν ἀποδεχθῶμεν τὴν ἔννοιαν τῆς ὕλης, ὑπάρχει πάντοτε τὸ ἐνδόσιμον νὰ ἐννοῶμεν τὴν ψυχὴν ὡς συνθετικὴν ἐνέργειαν, ὡς παραμόνιμον αἰτίαν τῆς διατάξεως καὶ ἀλληλουχίας τῶν ψυχικῶν γεγονότων κατ' ἰδίους νόμους ¹⁾. Εἰς τὴν ἐκδοχὴν ταύτην τῆς ψυχῆς ὡς διαμορφωτικῆς ἐνεργείας φαίνονται ἀσμενίζουσαι αἱ σήμερον φυσικαὶ θεωρίαι, αἵτινες οὐδαμῶς θέλουσι νὰ παραδεχθῶσιν ὑλικὸν τι ὑπόβαθρον τῶν φαινόμενων τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου.

Ἄλλὰ καὶ ἀποδεκτῆς γενομένης τῆς νέας ταύτης «ἐνεργητικῆς» ἐκδοχῆς, δι' ἧς ἠθέλησάν τινες ἐπόμενοι τῷ Lotze νὰ καταστήσωσιν εἰς ἐπικοινωνίαν καὶ ἐπισύνδεσιν φυσικὰ φαινόμενα καὶ ψυχικὰ γεγονότα, δὲν κατορθοῦμεν νὰ ἴδωμεν πῶς ἡ τοιαύτη λύσις εἶναι ἱκανὴ νὰ καταστήσῃ ἐκποδὸν τὴν θεμελιώδη δυσχέρειαν, ἥτις προέρχεται ἐκ τῆς ἀπ' ἀλλήλων διαφορᾶς τῶν δύο μορφῶν γνώσεως ποσοτικῆς καὶ γνώσεως ποιοτικῆς. Τὸ δὲ πρόσκομμα δὲν μειοῦται διὰ τῆς ἐνεργητικῆς θεωρίας. Ἄς γίνῃ ἐκποδὸν ἡ ἔννοια τῆς ὕλης, ἔστω· ἀλλὰ τὰ φυσικὰ φαινόμενα θὰ ἐκφράζωνται πάντοτε ἐν μορφαῖς διαφόροις τῆς ψυχικῆς μορφῆς, διότι ἡ ἐνέργεια δὲν δύναται νὰ ἐκδηλοῦται ἄλλως ἢ διὰ μεταθέσεως ἐξ ἐνὸς ἐπ' ἄλλο σημεῖον τοῦ τόπου. Καὶ ἐπειδὴ ἡ ἐνέργεια φανεροῦται διὰ ποσοτικῶν καὶ προσδιοριστῶν μεταβολῶν καὶ τούτων ἐν σχέσεσιν ἐξισώσεων, ὑφίσταται πάντοτε αἰτία ἀπὸ τούτων νὰ συνάγωμεν τὴν ὑπαρξίν ποσοτικοῦ ἢ ὑποκειμένου παγλοῦ καὶ παραμονίμου, ὅπερ

¹⁾ Τῆς τοιαύτης ἐννοίας ὑπερμαχεῖ ὁ De Sarlo. Ὅρα τὸ ἔργον αὐτοῦ Π concetto dell'anima nella psicologia moderna (1899). «Soggetto-legge» ὀνομάζει τὴν ἀτομικὴν ψυχὴν.

ὅμως δὲν εἶναι λογικῶς δυνατὸν νὰ ὑποθέσωμεν περὶ τῶν ἐνσυνειδήτων γεγονότων ¹⁾).

Ὅπωςδήποτε καὶ ἂν λυθῇ τὸ χαλεπὸν πρόβλημα, βέβαιον εἶναι ὅτι μόνη ἡ ψυχολογικὴ ἀνάλυσις δὲν ἐπαρκεῖ εἰς ἐπίτευξιν τοῦ τοιοῦτου σκοποῦ. Ἡ ἐπέμβασις μεταφυσικῆς τινος ἐκδοχῆς εἶναι ἀναγκαία ²⁾. Ἡ ψυχολογία, ὡς πᾶσα ἄλλη εἰδικὴ ἐπιστήμη, οὐδαμῶς κατήργησε τὴν μεταφυσικὴν, ἥτις καὶ ἐν τῇ λύσει τῶν ἐπὶ μέρους προβλημάτων θέλει νὰ παζώμεθα ὠρισμένην θεωρητικὴν ἐκδοχήν. Ἡ διδασκαλία τῆς ἀγνωσίας συνεπάγεται τὴν τῆς ἐμπειρίας, ἥτις εἶναι ἡ ἄρνησις τῆς ἐπιστήμης. Φωτεινὸν δὲ τοῦτου παράδειγμα εἶναι τὸ πρόβλημα τῆς «ἐξηγήσεως» τῶν ψυχικῶν γεγονότων. Οὐδαμῶς δυνάμεθα νὰ τέμωμεν τὴν ὁδὸν πρὸς λύσιν τοῦτου, ὅπερ εἶναι τὸ θεμελιώδες γνωστικὸν ζήτημα, ἐὰν μὴ ἐγκρίνωμεν οἰανδήποτε τῶν περὶ τῶν προσαλλήλων σχέσεων ψυχῆς καὶ σώματος θεωρητικῶν ἐκδοχῶν, ἀποδεχόμενοι εἴτε αἰτιώδη τῶν δύο τούτων πρὸς ἄλληλα συνάρτησιν εἴτε θεμελιώδη ταυτότητα εἴτε τὸ δυνατὸν τοῦ νὰ καθορισθῇ ἡ αὐτονομία τῆς ψυχολογικῆς σειρᾶς καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἀληθινὴ τις αἰτιώδης «ἐξηγήσις» ἐν τῇ διαδοχῇ τῶν ψυχικῶν καταστάσεων ἄνευ ἀνάγκης ἐξέδου ἐκ τούτων.

Ἡ ψυχολογία καὶ αἱ εἰδικαὶ φιλοσοφικαὶ ἐπιστήμαι.

Δοθείσης τῆς ἐξαιρέτου ταύτης σημασίας, ἣν ἔχει ἡ μεταφυσικὴ ἐν τῇ ψυχολογίᾳ, δυνατὸν νὰ ἐρωτήσῃ τις μέχρι τίνος δύναται ἡ ψυχολογία νὰ θεωρηθῇ εἰδικὴ ἐπιστήμη. Δὲν δύναται βεβαίως νὰ παραβάλληται πρὸς τὰς ἐπὶ μέρους μαθήσεις, ὧν ὑποκείμενον εἶναι τὰ προϊόντα τῆς συνειδήσεως, ἥτοι τὰς ἱστορικὰς, φιλολογικὰς, νομικὰς καὶ οἰκονομικὰς ἐπιστήμας. Ἀπὸ πολλοῦ ἤδη χρόνου αἱ ἐπιστήμαι αὗται εἶναι ἐν κατοχῇ παμπληθῶν θετικῶν δεδομένων, πρὸς δὲ τούτοις δύνανται καταφανῶς νὰ ἐπεκτείνωσιν ἐπ' ἄπειρον τὰ ὅρια τῆς ἑαυτῶν μελέτης χωρὶς νὰ αἰσθάνωνται τὴν ἀνάγκην νὰ ποσπῶνται τῶν ἐπὶ μέρους παρατηρήσεων, καὶ ἂν παραδεχώμεθα ἐνυπάρχουσαν ἐν αὐταῖς τὴν ἀνάγκην

¹⁾ Περὶ τῆς νεωτέρας ἐνεργητικῆς βρα τὰ διεξοδικῶς ὑπὸ τοῦ Wundt ἐκτιθέμενα ἐν τομ. III τῶν Grundz. d. phys. psychol. σελ. 682 κέ. (ἐκδ. 6η).

²⁾ Ὁξότατα παρατηρεῖ ὁ Wundt: «Φιλοσοφία καὶ ψυχολογία ἀφείλουσι κατὰ τὴν γνώμην τινῶν τῶν περὶ αὐτὰς ἀσχολουμένων νὰ διαζευχθῶσιν. Ἄλλ' εἶναι γνωστὸν ὅτι, ὅταν ἀνὴρ καὶ γυνὴ προτείνωσι διαζύγιον, ἀμφοτέρω τὰ μέρη κατὰ κανόνα ἔχουσι ἀδικον. Τοῦτο συμβαίνει καὶ ἐν τῇ προκειμένῃ περιπτώσει. Ἐάν δὲ τὸ πρᾶγμα ἀπέβαινε κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν τῶν μερίδων, ἡ μὲν φιλοσοφία μᾶλλον ζημίαν θὰ εἶχεν ἢ ὠφέλειαν, ἀλλ' ἡ ψυχολογία μέγιστα θὰ ἐβλάπτετο». Die Psychologie im Kampf ums Dasein ² (1913), πρόλογος.

κριτικῆς ἐπιθεωρήσεως καὶ συνθετικῆς ἐκτιμήσεως τῶν συλλεγέντων δεδομένων, ἧτις ἀνάγκη ἀπὸ τινος χρόνου κατέστη εἰς τὰς τοιαύτας ἐπιστήμας ἰσχυρῶς ἐπαισθητή. Οὐδὲν ἄρα θαυμαστόν, ἐὰν ἡ θεωρητικὴ ἀπαίτησις ἐπιείγηται καὶ σπεύδῃ πανταχόθεν πρὸς τὴν ψυχολογικὴν ἔρευναν. Εἶναι δὲ τοῦτο ἰδίᾳ καταφανὲς ἐπὶ τῶν εἰδικωτέρων φιλοσοφικῶν μαθήσεων, αἵτινες ἐμφανίζουσι ἰκανὴν συγγένειαν πρὸς τὴν ψυχολογικὴν ἀνάλυσιν, ὡς λ. χ. ἡ λογικὴ, ἡ γνωσιολογία, ἡ ἠθικὴ, ἡ αἰσθητικὴ, ἡ ὀρθοσκευτικὴ φιλοσοφία κτλ. Δὲν εἶναι πολὺς χρόνος, ὅτε εἶχον εἰσέτι οὐχὶ ὀλίγοι τὴν ἐλπίδα, ὅτι εἰς πασῶν τούτων τῶν μαθήσεων τοὺς σκοποὺς ἠδύνατο νὰ ἐπαρκῆ ἡ ψυχολογία. Ἡ μὲν κριτικὴ τῆς γνώσεως καὶ ἡ λογικὴ ὄφειλον νὰ περιορίζωνται κατὰ τὴν γνώμην ταύτην εἰς ἀπλὴν ἐξήγησιν τῆς αἰτιώδους πρὸς ἄλληλα συναφείας τῶν ψυχικῶν γεγονότων τῶν ἀναγκαίων εἰς τὴν κτήσιν τῆς ἐμπειρικῆς καὶ διεσκευμένης γνώσεως, ἡ δὲ ἠθικὴ εἰς ψυχολογικὴν ἀνάλυσιν τῆς λειτουργίας τῆς βουλήσεως, ἡ δὲ αἰσθητικὴ εἰς ὁμοίαν ἀνάλυσιν τοῦ συναισθήματος τοῦ καλοῦ. Ἄλλ' ἡ μονομερὴς αὕτη ἀπλοποίησις, εἰς ἣν συνετέλεσαν τῆς ψυχολογίας αἱ ἀνέλπιστοι πρόοδοι, πρὸς δὲ καί τις θεωρητικὸς κάματος, διήρκεσεν ἐπ' ὀλίγον χρόνον καὶ ὄφειλε τάχιστα νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς ἀλλοίας ἀπόψεις. Οὐ μόνον ἡ ψυχολογία δὲν δύναται νὰ ἀναπληρώσῃ τὰς φιλοσοφικὰς ἐκείνας ἐπιστήμας, ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα, ὡς ἡ γνωσιολογία καὶ ἡ λογικὴ, εἶναι ἡ ἀναγκαία προϋπόθεσις πάσης ψυχολογικῆς γνώσεως, διότι ἐκ τῶν ἀπόψεων, ὡς ἀπαζόμεθα, περὶ τῆς ἀξίας τῆς ψυχολογικῆς γνώσεως ἐξαρτᾶται ἡ λύσις πληθῶς ἐπὶ μέρους προβλημάτων. Ἄλλὰ τοῦτο πάλιν δὲν σημαίνει ὅτι αἱ τοιαῦται ἐπιστήμαι οὐδεμίαν ὀφείλουσι νὰ ἔχωσι τὸ καθ' ἑαυτῶς συνάφειαν πρὸς τὴν ψυχολογίαν οὐδὲ νὰ στηρίζωνται ἐπὶ τῶν πορισμάτων ταύτης. Αἱ φιλοσοφικαὶ αὗται ἐπιστήμαι ἔχουσι πρὸς τὴν ψυχολογίαν τὴν αὐτὴν σχέσιν, ἣν καὶ πρὸς τὰς ἐπιστήμας τῆς φύσεως. Καθὼς δὲν θα ἦτο δυνατόν νὰ παραδεχθῶμεν μεταφυσικὴν ἢ κριτικὴν κατασκευὴν στηρισμένην ἐπὶ τῆς ἀριστοτελικῆς φυσικῆς, οὕτω δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀντιποιηθῆται μεγάλης ἀξίας, καὶ ἂν ὑποστηρίζηται ὑπὸ ἰσχυρᾶς διαλεκτικῆς, θεωρητικὸν σύστημα, ὅπερ πορίζεται τὰ ἑαυτοῦ δεδομένα ἀπὸ τῆς παλαιᾶς ἐμπειρικῆς ἢ λογοθεωρήτου ψυχολογίας ὀλιγορῶν τῶν πορισμάτων τῆς νεωτέρας ἐπιστήμης τοῦ πνεύματος. Αὕτη εἶναι πλάνη δεινὴ, εἰς ἣν ἐπιπίπτουσι οὐχὶ ὀλίγοι σημερινοὶ φιλόσοφοι οὐδὲ τῶν Καντιανῶν ἐξαιρουμένων, αἵτινες ἐν τῷ φλογμῷ τοῦ ἑαυτῶν θαυμασμοῦ πρὸς τὰς ἐννοίας τοῦ διδασκάλου δὲν ἔρχονται εἰς ἐπίγνωσιν τοῦ ἀπολύτως ἀσημειβάστου πολλῶν ἐξ αὐτῶν πρὸς τὰσφαλέστατα πορίσματα τῆς νεωτέρας ψυχολογίας. Ἄλλὰ δὲν πρέπει διὰ τοῦτο νὰ συγχέηται ἡ ἀφετηρία τῶν θετικῶν δεδομένων πρὸς τὴν ἐνδόμυχον οὐσίαν τῆς γνωσιολογίας καὶ τῆς λογικῆς, ὧν ἐκείνη μὲν εἶναι κατ' ἐξοχὴν θεωρητικὴ, αὕτη δὲ ἐμπέδως καθιδρυμένη ἐπὶ πα-

ραδεδομένου συνόλου κανόνων, στηριζομένων ἐπὶ τῆς αὐθορμήτου καὶ φυσικῆς χρήσεως τῆς νοήσεως ὥστε ἐν ἑκατέρῃ περιπτώσει ὀλίγας μεταβολὰς δύνανται νὰ ἐπιφέρωσιν αἱ συμβολαὶ τῆς ψυχολογίας. Εἰς τὴν τυπικὴν λογικὴν λ. χ. ἐπεγένετο μὲν ἀναμφιβόλως κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους ἀπλοποιήσις τις· ἀλλὰ δὲν βλέπομεν κατὰ τί ἡ ψυχολογία ἠδυνήθη νὰ συντελέσῃ εἰς τοῦτο· καὶ πάλιν τῶν ψυχολόγων αἱ λεπτόταται ἀναλύσεις περὶ τῶν σχέσεων τῶν λογικῶν συνειρμῶν πρὸς τοὺς ἀπλουστεροὺς ἢ κυριώτερον ψυχολογικὸς συνειρμούς δὲν ἠδυνήθησαν νὰ μεταβάλωσι τὴν ἀξίαν τῶν θεμελιωδῶν κανόνων τοῦ συλλογισμοῦ. Αἱ ἀναλύσεις αὗται ἔχουσι καθαρῶς ψυχολογικὴν σπουδαιότητα, ἢ ἐξ πραγματικῆς χρήσεως τῶν λογικῶν κανόνων οὐδεμίαν ὑφίσταται ἐκ τούτου ἀλλοίωσιν. Ἡ μὲν ψυχολογία δύναται νὰ ἐρευνᾷ καὶ νὰ διασαφῆ τὴν γένεσιν τῶν τοιοῦτων μορφῶν, ἀλλ' ἡ γνῶσις ποιεῖται χρῆσιν αὐτῶν, ὅποια πραγματικῶς εἶναι, οὐχὶ ὅποια ἀποκαλύπτονται ἐν τῇ ἀνελίξει αὐτῶν¹⁾. Ἡ διδασκαλία λοιπόν, καθ' ἣν ἡ ψυχολογία εἶναι ἡ πηγὴ πάσης φιλοσοφίας καὶ πάσης ἐπιστήμης τοῦ πνεύματος καὶ ἐπομένως καὶ τῶν λογικῶν νόμων (psicologismo logico), περὶ ἧς πολὺς γίνεται λόγος ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις, δὲν μέλλει σφόδρα νὰ εὐδοκιμήσῃ, τοῦλάχιστον ὡς πρὸς τὴν λογικὴν, τὰ δ' ἔργα, τὰ γραφέντα συνωδᾷ πρὸς τὴν θεωρίαν ταύτην, εἶναι ὄντως ἔργα ἀληθινῆς ψυχολογίας²⁾.

Τὸ αὐτὸ ρητέον περὶ τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς αἰσθητικῆς. Αἱ δύο αὗται ἐπιστῆμαι εἶναι κατ' ἐξοχὴν ἐκτιμητικαί· αἱ εἰδικαὶ κρίσεις αὐτῶν εἶναι κρίσεις ἀξίας, τὸ δὲ μέρος τὸ ἐξηγητικὸν ἐν αὐταῖς κεῖται ἐν δευτέρῃ μοίρῃ. Οὕτως ἡ ἠθικὴ στηρίζεται ἅπασα ἐπὶ τῆς ὑφ' ἡμῶν σχηματιζομένης γενικῆς ἐκδοχῆς τοῦ ἀτομικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου· ἐπειδὴ δὲ ἡ ψυχολογία ἐμφανίζει πρὸς ἡμᾶς συμπάσας ἐν ἐνώσει, χωρὶς οὐδεμιᾶς ἀξιολογικῆς ἐκτιμῆσεως, τὰς μάλιστα ἑτεροειδεῖς μορφὰς συναισθημάτων καὶ πράξεων, αἵτινες κατ' αὐτὴν, σκοπούμενης μόνον τῆς αἰτιώδους ἐξηγήσεως, εἶναι πάντα ἰσοδύναμοι καὶ ἰσάξιοι, ἡ ἠθικὴ ἐπὶ τῆς ἀπλῆς ταύτης βάσεως θὰ ἦτο ἐν παντελεὶ ἀμηχανία ποῦ νὰ στραφῆ καὶ τίνα κατεύθυνσιν νὰκολουθήσῃ.

Τὰ θεμελιώδη λοιπὸν ζητήματα τῆς ἠθικῆς ἀνακινουῦνται πάντα καὶ ἐξετάζονται ἔξω καὶ ὑπεράνω τῆς ψυχολογίας ἐν τῇ θεωρητικῇ πε-

¹⁾ Ἡ σημαντικωτάτη ἀπόπειρα ψυχολογίας ἐφηρμοσμένης εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν λογικῶν μορφῶν εἶναι ἡ τοῦ Baldwin ἐν τῷ προμνημονευθέντι ἔργῳ Genetic Logic (τομ. I καὶ II, 1906 καὶ 1908).

²⁾ Ὅρα περὶ τούτου τὴν ἐν τῷ διεθνῶν ψυχολογικῷ συνεδρίῳ τῆς Ρώμης (1905) διεξαχθεῖσαν πολλοῦ λόγου ἀξίαν συζήτησιν: Sind wir Psychologen? (Atti del Congresso, σελ. 322). Ἡ ἀξία ἀναγνώσεως εἶναι ἡ τοῦ Wundt πραγματεία Psychologismus und Logizismus (1910) ἐν Kl. Schriften, I. τομ. σελ. 511 κέ.

ριοχῆ, ὅπου συνάγονται καὶ συγκρίνονται αἱ ὕψιστα ἀξίαι τοῦ ἀνθρωπί-
νου βίου. Οἰαδήποτε καὶ ἂν εἶναι ἡ κρίσις, ἣν ἡ κοινωνικὴ καὶ ἀτομικὴ
ψυχολογία ἐνδέχεται νὰ ἐκφέρῃ περὶ τῆς γενέσεως τῶν συναισθημάτων
καὶ τῶν ἀνιδιωφελῶν πράξεων καὶ τοῦ νόμου τοῦ καθήκοντος, ἡ ἐπι-
στήμη τῆς ἠθικῆς ὀφείλει ἀναγκαστικῶς νὰ ὀρμηθῆ ἀπὸ τῆς μορφῆς, ἐν ἣ
ὑπάρχουσι σήμερον ταῦτα ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ ἀνθρώπου, ἐπιδιώκουσα,
ὅπως καταλήξῃ εἰς τι συμπέρασμα περὶ τῆς ἀξίας τῶν φυσικῶν ἠθικῶν
κανόνων καὶ εἰς τινα καθ' ὅλου ἐκδοχὴν τοῦ βίου κατὰ τὰς πολλαπλᾶς
πρακτικὰς σχέσεις αὐτοῦ.

Ἐὰν δ' ἡ αἰσθητικὴ ἔχη μᾶλλον ἢ ἡ ἠθικὴ θεωρηματικὴν χαρα-
κτῆρα, τοῦτο δὲν κωλύει ν' ἀντλή καὶ αὕτη ἀπὸ τῆς ψυχολογίας πάντα
ἐκεῖνα τὰ ὠφελήματα, ἅτινα ψυχοφυσικοὶ τινες πολλάκις περὶ αὐτῆς ἐ-
πηγγέλλοντο. Οὐδεμίαν ἀμφιβολίαν ὅτι ἡ γνῶσις τῆς ἀνεκλίξεως τῶν καλαι-
σθητικῶν συναισθημάτων ἐν σχέσει πρὸς τοὺς γενικοὺς ὅρους τῆς ἀνθρω-
πίνης συνειδήσεως καὶ τοῦ πολιτισμοῦ ἔχει ἐν τῇ ἐπιστήμῃ ταύτῃ μεί-
ζονα σπουδαιότητα ἢ ἐν τῇ ἠθικῇ, ἥς τὸ ἔργον, οὐσιαστικῶς πρακτικόν,
ἀπαιτεῖ τὴν ἐπιτολὴν τοῦ προστακτικοῦ κανόνος καὶ τὴν πραγματικὴν καὶ
ἀσφαλτὴν ἐξήγησιν ἀντιστοίχου πράξεως. Ἄλλ' ὅμως αἱ μᾶλλον ἢ ἥττον
εὐστοχοὶ ἐφαρμογαὶ τῆς ψυχολογίας εἰς τὴν αἰσθητικὴν οὐδέποτε ἴδυ-
νῆθησαν νὰ κωλύσωσιν ὥστε αἱ περὶ τοῦ καλοῦ θεωρίαι ν' ἀναβλύζωσιν
αὐτομάτως ἐξ ἄλλων πηγῶν φιλοσοφικῶν ἢ λογοτεχνικῶν, χρησιμο-
ποιοῦσαι τὰ δεδομένα τῆς ψυχολογίας οὐχ ἥττον παρὰ τὰ τῶν ἄλλων τοῦ
πνεύματος ἐπιστημῶν, ἰδίᾳ δὲ τῶν ἱστορικῶν.

Ἐν ταῖς γενικαῖς λοιπὸν ἠθικαῖς καὶ καλαισθητικαῖς ἐκδοχαῖς ἡ ψυ-
χολογία δὲν δύναται ν' ἀντιποιῆται ὑπερτέρως τινὸς καὶ οἶονεὶ προνομιοῦ-
χου σημασίας. Ὅτι ἔχει ν' ἀπαιτήσῃ παρ' αὐτῶν εἶναι, ὅπως μὴ κατὰ
τὰς ἑαυτῶν ἀποδείξεις περιπίπτωσιν εἰς φανεράς ἀντιφάσεις πρὸς ὅσα
αὕτη κατώρθωσεν ἀσφαλῶς ν' ἀποδείξῃ. Περαιτέρω δὲ νὰ προχωρήσῃ δὲν
δύναται. Εἶναι μὲν λ. χ. δυνατόν ὀδηγούμενοι ὑπὸ τῶν νεωτέρων πορι-
σμάτων τῶν ψυχολογικῶν ἐπιστημῶν νὰ ὑποβάλωμεν εἰς κριτικὸν ἔλεγχον
τοῦ Καντίου τὸ ἠθικὸν σύστημα ἢ τοῦ Ruskin τὴν αἰσθητικὴν θεωρίαν,
ἀλλ' οὐδόπως τοῦτο σημαίνει ὅτι αἱ τοιαῦται διδασκαλίαι δὲν δύνανται
ν' ἀνακαινίζωνται ἐπὶ νέων ἀρχῶν καὶ ἐν μείζονι συμφωνίᾳ πρὸς τὰς ση-
μερινὰς ἀξιῶσεις τῆς ψυχικῆς ἐπιστήμης, διασφύζουσαι ἄθικτον καὶ ἀνέ-
παφον τὸν ἀρχέγονον πυρῆνα, ὅστις ἀποτελεῖ τὴν ἐνδομόχον καὶ ἀφθαρ-
τον ἰδεώδη οὐσίαν αὐτῶν.

Ἄλλ' ὅμως ἡ ψυχολογία δὲν δύναται ν' ἀποστῆ ἐξηγήσεώς τινος τῆς
πολυπλόκου ἀλληλουχίας, δι' ἣς παράγεται τὸ ἠθικὸν καὶ καλαισθητικὸν
γεγονός. Ἡ νεωτέρα ἐκείνη ἐκδοχὴ, περὶ ἣς ἐγένετο λόγος καὶ ἦτις,
θέλουσα ν' ἀναγάγῃ τὴν ψυχικὴν αἰτιότητα εἰς μόνον τὰ αἰσθητικὰ, ἐπιδιώ-
κει νὰ περιορίσῃ τὸ συναισθημα καὶ τὴν βούλησιν ἐντὸς τοῦ ὅλως ὑπο-

κειμενικοῦ κόσμου τῶν ἀξιῶν, περιέρχεται εἰς τὴν ἀνάγκην νάποστῆ πάσης ψυχολογικῆς ἐξετάσεως τῶν φαινομένων, ἅτινα μόλις ἐξέρχονται τῶν ὁρίων τῆς καθαρᾶς ἀντιλήψεως καὶ διανοήσεως· διότι τὸ νά σκοπῶμεν γεγονός τι, ἔχον ἠθικὸν ἢ καλαισθητικὸν χαρακτήρα, μόνον κατὰ τὴν ἀπόψιν τοῦ αἰσθήματος οὐδόλως χρησιμεύει εἰς τὴν διαφώτισιν τῆς ἐσωτερικῆς ψυχολογικῆς φύσεως αὐτοῦ. Ὅ,τι τὰ τοιαῦτα γεγονότα δύνανται νάποκαλύπτωσιν εἰς τὴν ἡμετέραν συνείδησιν, ὅταν ἐξετάζωνται ὡς καθαρὰ ἀντίληψις τῶν αἰσθήσεων ἢ τοῦ νοῦ, οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ἢ ἐξωτερικὴ καὶ τυπικὴ ἀπόψις αὐτῶν. Ἀλλ' εἶναι βέβαιον ὅτι συναίσθημα καὶ βούλησις ἀποτελοῦσι πραγματικὰ ἐμπειρικὰ γεγονότα ἐπιδεκτικὰ ἐρεύνης καὶ (ἐντὸς τῶν ὁρίων, ἐν οἷς ψυχολογικὴ τις ἐξήγησις εἶναι δυνατὸν νά γίνῃ) ἐξηγήσεως. Τὸ νάποκλείωμεν δ' αὐτὰ ἀπὸ τοῦ δυνατοῦ τοῦτου προσέρχεται ἐκ τοῦ ὅτι τὰ τοιαῦτα ἐμπειρικῶς διερευνώμενα καὶ προσδιοριζόμενα γεγονότα συγχέομεν πρὸς τοὺς σκοπούς, ἐφ' οὓς τείνουσι καὶ οἵτινες μόνον ἀποτελοῦσι τὴν περιοχὴν ἐκείνην τῶν ὑποκειμενικῶν καὶ θεωρητικῶν ἀξιῶν, περὶ ὧν ἡ ψυχολογία ἀδυνατεῖ νά διατυπώσῃ νόμους ¹⁾).

Ἡ ψυχολογία καὶ αἱ πνευματικαὶ ἐπιστῆμαι.

Ἀλλ' ἐὰν ὁ μετὰ τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν δεσμὸς τῆς ψυχολογίας μὴ εἶναι οὕτως ἰσχυρὸς, ὡς ὑπὸ πολλῶν ἐνομίσθη, στερρότερος καὶ σφιγκτότερος φαίνεται ὅτι εἶναι ὁ μετὰ τῶν ἱστορικῶν, νομικῶν καὶ οἰκονομικῶν μαθητέων. Ἐπὶ τῶν καθ' ἡμᾶς μάλιστα χρόνων ἡ τοιαύτη σχέσις διεφωτίσθη ἀρκούντως διὰ γενικῶν καὶ μερικῶν ἐρευνῶν, τεινουσῶν μᾶλλον ἢ ἦτορ σαφῶς νά ποιήσωσι τὴν ψυχολογίαν θεμελιώδη ἐπιστήμην παρῶν τῶν μαθητέων, τῶν ἐχουσῶν ὡς ὑποκείμενον τὰ προϊόντα τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως, καθάπερ ἡ μηχανικὴ εἶναι ἡ θεμελιώδης ἐπιστήμη τῶν φυσικῶν μαθητέων. Ἀλλ' ὁ παραλληλισμὸς οὗτος δὲν εἶναι λίαν εὐαπόδεικτος. Ἡ ψυχολογία μελετᾷ τοὺς νόμους ἢ τοῦλάχιστον τὰς γενικὰς μορφὰς τῶν ψυχικῶν γεγονότων, ἀφ' ὧν ἀπογεννῶνται αἱ ἱστορικαὶ καὶ ἀτομικαὶ ἐκδηλώσεις, αἱ συναποτελοῦσαι τὸ ὑποκείμενον τῶν τε πνευματικῶν ἐπιστημῶν καὶ τῆς τέχνης. Ἀλλὰ πορίζεται τὴν τοιαύτην γνῶσιν, ὡς εἶδομεν ἤδη, καὶ ἀπὸ τῶν δεδομένων αὐτῶν τούτων τῶν ἐπιστημῶν, εἶναι δὲ τοῦτο ὄντως τὸ ἰδιαιτέρον ἔργον τῆς λεγομένης κοινωνικῆς ἢ ὁμαδικῆς ψυχολογίας ἢ ψυχολογίας τῶν

¹⁾ Ὁ ἐπιφανέστατος ὑπέρμαχος τῆς διδασκαλίας ταύτης εἶναι ὁ Münsterberg, ὅστις ἐκθέτει καὶ ὑπερασπίζει αὐτήν ἐν τοῖς ἑαυτοῦ Grundz. der Psych. καὶ ἐν τῇ βιβλίῳ του Psychology and Life. Πρὸς ἀνωτέρω ἴσφ. III, σελ. 232.

λαῶν. Ἐν τούτῳ δὲ θὰ εἶχέ τινα κοινότητα μεθόδων πρὸς τὴν μηχανικὴν, ἣτις εἶναι ἀφηρημένον ἀπογέννημα τῶν συγκεκριμένων φαινομένων τῆς ἐξωτερικῆς φύσεως.

Ἄλλ' ἡ ὁμοιότης ἐλαττοῦται ἱκανῶς, ὅταν ἐνθυμηθῶμεν τὸν λίαν γενικὸν χαρακτήρα τῶν ὑπὸ τῆς ψυχολογίας χορηγημένων ἐννοιῶν, ἀφ' ὧν κατ' ἀκολουθίαν δὲν εἶναι δυνατόν νὰ πορισθῶμεν ἀληθινὴν αἰτιώδη ἐξήγησιν κατὰ τὸν τύπον τῆς ὑπὸ τῆς μηχανικῆς παρεχομένης ἐξηγήσεως τῶν ἐξωτερικῶν φαινομένων. Εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι τὰ βιολογικὰ φαινόμενα ἐμφανίζουσι τηλικαύτην ἐπιπλοκὴν, ὥστε αἱ ἐξηγήσεις τῆς δυναμικῆς εἶναι εἰς ἄκρον ἀόριστοι· ἀλλὰ ρητέον πρὸς τοῦτοις ὅτι, δεκτικῆς γενομένης μηχανικῆς τινος ἐξηγήσεως τῶν τοιοῦτων φαινομένων, ἡ ἐφαρμογὴ αὐτῆς ἀποβαίνει πρόβλημα καθαρᾶς πρακτικῆς δυνεχότητος, ἐνῶ περαμένει λελυμένον τὸ ζήτημα τῆς ἀρχῆς· τὸ αὐτὸ δ' ὅμως δὲν δύναται νὰ λεχθῆ περὶ τῆς ψυχολογίας, ἣτις διὰ τὸν μὴ εἰς ποσοτικούς προσδιορισμούς ὑποκείμενον χαρακτήρᾳ τῆς ὑπεκφεύγει ἀναγκαίως πᾶσαν πρακτικὴν ἐφαρμογὴν. Τὰ δεδομένα τῆς ψυχολογίας εἶναι ἄγαν εὐμετάβλητα ὑπὸ τῆς ἡμετέρας προσωπικῆς ἐκτιμήσεως, ὥστε νὰ μὴ δύνανται νὰ χρησιμεύωσιν ὡς βᾶσις λίαν ἀσφαλῆς. Ἡ ἀνάλυσις λ. χ. τῶν κοινωνικῶν καὶ ἠθικῶν συναισθημάτων, ἣτις ὀφείλει νὰ εἶναι ἄριστον θεμέλιον εἰς τὴν σπουδὴν τῶν νομικῶν καὶ οἰκονομικῶν φαινομένων, εἶναι ὄντως τοιαύτη, ἀλλὰ σὺν τῷδε τῷ σημαντικῷ περιορισμῷ, ὅτι τὸ ποικίλον μέτρον, δι' οὗ τὰ φαινόμενα ταῦτα μελετῶνται κατὰ τὴν τοιαύτην σχέσιν, κεῖται ὅλον ἐν τῇ προσωπικῇ τέχνῃ τοῦ ἐφαρμόζοντος αὐτὸ καὶ ἐν τῇ δεξιότητι, μεθ' ἧς γινώσκει οὗτος νὰ ἐπωφεληται τὰ δεδομένα τῆς ἀτομικῆς καὶ ἱστορικῆς ψυχολογίας πρὸς ἀπέδειξιν τῆς οἰκείας θέσεως. Ἐν συντομίᾳ, τὸ ὑποκειμενικὸν στοιχεῖον ἔχει ἐνταῦθα ἀναποδράστως ἐπικρατεστάτην σημασίαν· λέγων δέ τις (ὡς πράττει ὁ Wundt) περὶ τῆς ψυχολογίας ὅτι ἔχει πρὸς τὰς ἐπιστήμας τοῦ πνεύματος, ὡς ἡ δυναμικὴ πρὸς τὴν τῆς φύσεως, ὑπέκει σφόδρα εἰς τὴν αἴσθησιν ἐκείνην τῆς εὐρυθμίας καὶ συμμετρίας, ἣτις καὶ ἐν τῇ ἐπιστημονικῇ γ' ὥσει ἀκουσίως ἐπιζητεῖται· πάντως δ' ὀφείλει ὁ παραλληλισμὸς οὗτος νὰ νοῆται μετὰ τοῦ προεκτεθέντος μεγάλου περιορισμοῦ. Οὕτω συνέβη ὥστε ἐφαρμοζομένη ἡ ψυχολογία εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τὴν ἱστορίαν τῶν τεχνῶν καὶ γραμμάτων, αἵτινες ἐκ τῶν τοῦ πνεύματος ἐπιστημῶν ἐμφανίζουσι τὰ μάλιστα συγκεκριμένα καὶ λίαν δυσχερῶς εἰς γενικὰς ἀρχὰς ὑποκείμενα γεγονότα, νὰ χρησιμεύῃ εἰς ἀπόδειξιν τῶν ἐναντιωτάτων θέσεων εἴτε διὰ τὸ λίαν ἐπιπλοκὸν τῶν ἐρευνωμένων γεγονότων εἴτε διὰ τὰς μέγιστας δυσχερείας τῆς ἀνακατασκευῆς αὐτοῦ τοῦ ὅλικου, ὅπερ ὀφείλει νὰ ἐξηγηθῆ ὑπὸ τῆς ψυχολογίας. Ἡ εὐφυΐα τοῦ Taine, τοῦ De Sanctis, τοῦ Bakert, τοῦ Ruskin, τοῦ Macaulay δύναται μὲν νὰ ἐπιρρίπτῃ λαμ-

προτάτας ἀκτίνας φωτός ἐπὶ τὰ ἄδυστα τῶν ψυχικῶν ἐνεργειῶν, τῶν παραγουσῶν τὰς μεγάλας ἐκδηλώσεις τῆς ἱστορίας καὶ τῆς τέχνης, ἀλλ' ἡ ἐπιτυχία αὐτῶν εἶναι ἄλλως προσωπικὴ καὶ δὲν δύναται νάναχθῆ εἰς μέθοδον. Οἱ ὀξυνοῦστατοι ἐκεῖνοι ἄνδρες ἤντησαν τὴν ἐσωτῶν ψυχολογίαν ὀλίγον τι πανταχόθεν, ἀπὸ συστημάτων ἐνίοτε πεπαλαιωμένων καὶ ἐχόντων καθ' ἐαυτὰ μικρὰν ἐπιστημονικὴν ἀξίαν, ἢ διέπλασαν ταύτην καὶ αὐτοὶ ἀφ' ἐσωτῶν· ἀλλ' ἡ βαθύνοια, μεθ' ἧς ἀπὸ τῶν συνειλεγμένων δεδομένων ἐποίησαν ὥστε νάνατείλῃ τοσοῦτον φῶς γνώσεως καὶ νάναλάμπωσι τοσαῦτα ἐνοράσεις τοῦ ἀληθοῦς, εἶναι τῶν ἀδυνάτων νὰ ὑποβληθῆ εἰς κανόνας διδακτέους ἐν τινὶ σχολῇ τῆς ἐφηρμοσμένης ψυχολογίας.

Ἡ ψυχολογία καὶ ἡ τέχνη.

Ἀπὸ ταύτης τῆς ὑπεροχῆς τῆς ἀτομικῆς εὐφυΐας, παραβαλλομένης πρὸς τὰς μεθοδικὰς ἐφαρμογὰς γενικῶν ἀρχῶν, μέχρι τῆς ἐκδοχῆς τῆς ψυχολογίας οὐχὶ ὡς ἐπιστήμης, ἀλλ' ὡς ἀπλῆς ἀπόψεως ἢ ἐποπτείας καλλιτεχνικῆς, ἡ ἀπόστασις δὲν εἶναι μεγάλη. Ἀπὸ τῶν ἔργων τῆς ψυχολογίας ἐφηρμοσμένης εἰς τὰς καλλιτεχνικὰς καὶ κοινωνικὰς ἐκδηλώσεις, εἰς τὰς κατηγορίας ἀνθρωπίνων τύπων, διακρινομένων κατὰ τὰς τάξεις, τὰ ἐπαγγέλματα, τὸ εἶδος τοῦ βίου καὶ τὰ τοιαῦτα, γίνεται ἀνεπαίσθητος μετάβασις εἰς τὴν ἐν δράσει ψυχολογίαν, ἐν ἣ ἐπιφαίνονται ἐπὶ τῆς σκηνῆς τῆς μυθιστορίας ἢ τοῦ θεάτρου ἀνθρώπιναι μορφαὶ πεφιλοτεχνημέναι κατὰ τὴν ἰδιοφυῶν τοῦ καλλιτέχνου ἐπίνοιαν. Δυνάμεθα ἐπὶ τινῶν συγχρόνων συγγραφέων (καὶ ἀρκεῖ ἀντὶ πάντων νὰ μνημονεύσωμεν τοῦ Burgel) εὐχερῶς νὰ κατίδωμεν τὴν μετάβασιν ταύτην ἀπὸ τοῦ κριτικοῦ δοκιμίου εἰς τὸ μυθιστόρημα· τόσο εὐχερῆς εἶναι αὕτη καὶ τόσο ὀλίγον φανεραὶ αἱ ἀπ' ἀλλήλων διαφοραὶ τῶν δύο μορφῶν. Διότι τὸ κριτικὸν δοκίμιον ἐμψυχοῦται ὑπὸ τῆς παραστατικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς ἐκείνης ζωηρότητος, ἣν θὰ ἐπεποθοῦμεν ὀλίγον τι ἰσχυροτέραν καὶ εὐχρυστέραν ἐν τῷ μυθιστορήματι. Καθὼς τῷ ὄντι ἐπὶ πασῶν τῶν διανοητικῶν ἐκδηλώσεων τοῦ ἀνθρώπου, οὕτως ἐπὶ τῆς καθαρῶς θεωρητικῆς ἐκδοχῆς, στηριζομένης ἐπὶ τῶν ἐννοιῶν, καὶ τῆς συγκεκριμένης καλλιτεχνικῆς, στηριζομένης ἐπὶ τῆς ἐποπτείας, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ χαράξωμεν καθαρὸν ὄριον χωρισμοῦ τούτων ἀπ' ἀλλήλων. Ὅλῃν ἐπιστήμην εἶναι φύσει οὕτως ἀφηρημέναι, ὥστε μηδέποτε νάναγκάζονται νὰ καταφεύγωσιν εἰς τὴν ζωηρὰν παράστασιν τῆς πραγματικότητος. Εἶναι δὲ τῆς τέχνης ἀρετὴ ἀνυπέβλητος τὸ ὅτι διατηρεῖ στερεὸν τὸν δεσμὸν τῆς νοήσεως μετὰ τῆς ζωῆς καὶ τοῦ κόσμου, ὅστις δεσμὸς φαίνεται οἶονεὶ προτροπὴ τις καὶ παρακέλευσις, ὅπως μὴ ἀμνημονῶμεν ὅτι τῆς γνώσεως ὁ ἀληθὴς σκοπὸς εἶναι πάντοτε ἡ φυσικὴ καὶ

ἀνθρωπίνην πραγματικότητα. Καὶ ἡ ὑπόμνησις αὕτη εἶναι πολλῶ ἀναγκαιότερα εἰς τὴν ψυχολογίαν, ἥτις, ἂν καὶ κατήντησε, μάλιστα διὰ τῶν ψυχοφυσικῶν, ἐπιστήμη σχεδὸν ἀφηρημένη καὶ διὰ μαθηματικῶν τύπων ὠνθυλημένη, ὅμως εἶναι πάντοτε ἐκ τῶν τοῦ πνεύματος ἐπιστημῶν ἢ μετὰ τὴν ἱστορίαν ἐν ἀμεσωτάτῃ καὶ ἀναγκαίᾳ σχέσει πρὸς τὸν ἀτομικὸν καὶ κοινωνικὸν βίον διατελοῦσα. Ψυχολογίαν, ἄγαν σχηματικὴν καὶ παρὰ πολὺ ἐξισταμένην τῆς ζωῆς καὶ θέλουσαν νὰ προσεγγίσῃ εἰς τὴν ἀφηρημένην μορφήν τῆς δυναμικῆς, δὲν δυνάμεθα νὰ μὴ κρίνωμεν ἥττον ζωηρὰν καὶ ἥττον πειστικὴν παρὰ τὴν ψυχολογίαν κατὰ τὸν τύπον, ὃν ἔδωκαν ἡμῖν σύγχρονοὶ τινες, ὡς ὁ James καὶ ὁ Höffding. Ἡ ψυχολογία αὕτη ἀντλεῖ τὰ ἐαυτῆς δεδομένα πανταχόθεν, ὅπου ἡ παρατήρησις τῶν ἀνθρωπίνων γεγονότων ἐμφανίζει ἡμῖν ταῦτα, ἐν τῇ βίῳ, ἐν τῇ τέχνῃ, ἥτις εἶναι τοῦ βίου ἡ ἰδεώδης ἀναπαραγωγὴ, ἐν τῇ ἱστορίᾳ καὶ εἴπου ἄλλοθι.

Ἄλλὰ ποιούμενοι τὰς ὀρθὰς ταύτας παραχωρήσεις εἰς τὸ καλλιτεχνικὸν στοιχεῖον τῆς ψυχολογικῆς πραγματείας ὀφείλομεν πάλιν νὰ ποφεύγωμεν τὴν πλάνην τοῦ συγγέειν ψυχολογίαν καὶ τέχνην. Ἄν καὶ ἡ ζωηρότης καὶ ἐνάργεια τῆς παραστάσεως εἶναι ἀρετὴ ἐκ τῶν πολυτιμωτάτων εἰς τὴν περιγραφὴν καὶ τὴν ἐξήγησιν τῶν γεγονότων τῆς συνειδήσεως, κεῖται ὅμως πάντοτε ἐν δευτέρᾳ μοίρᾳ παραβαλλομένη πρὸς τὸ κυρίως ἐπιστημονικὸν ἔργον τοῦ καθορισμοῦ τῆς πρὸς ἀλληλα αἰτιώδους συναφείας. Ὁ μὲν ἐπιστήμων ψυχολόγος ἀποβλέπει εἰς τὴν διατόπωσιν καὶ ἀπόδειξιν γενικῶν ἀρχῶν, ὁ δὲ καλλιτέχνης ψυχολόγος εἰς τὴν συγκεκριμένην παράστασιν τῶν τυπικῶν χαρακτήρων τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς κατὰ τὴν προσωπικὴν αὐτοῦ ἐποπτεῖαν καὶ ἀντίληψιν. Ἡ καλλιτεχνικὴ ψυχολογία προσφέρει καὶ αὕτη τὴν ἐαυτῆς συμβολὴν χορηγοῦσα ὕλην εἰς τὴν παρατήρησιν τῆς ψυχολογικῆς ἐπιστήμης, ἀλλ' ἕνεκα τῆς διαφορᾶς τοῦ ἔργου αἱ δύο αὗται νοητικαὶ ἐκδηλώσεις δὲν δύνανται νὰ συγχέωνται. Ἀπέναντι τῆς λάμψεως καὶ τῆς γοητείας τῆς τέχνης δὲν δύναται ἡ ψυχολογία νὰ παραχωρήσῃ τὰ ἴδια ἐαυτῆς ἐπὶ τὴν θεωρητικὴν ζήτησιν καὶ τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν δικαιώματα. Ἐὰν δὲ φαίνονται ὄντα μακρὰν ἔτι τῆς λύσεως τῶν τὰ δυσχερέστατα προβλήματα τῆς ψυχῆς, τοῦτο δὲν θὰ εἶναι βεβαίως πρόσκομμα, κοινὸν εἰς ἅπαντας τὴν ἀνθρωπίνην γνῶσιν, δυνάμενον νὰ ναυτεῖλῃ αὐτῆς τὴν ὕβρεσιν τοῦ εἰδέ-
 ναι. Ἄλλως δὲ οὐδὲ δύναται περὶ τῆς τοιαύτης ἀναποδράστου ἐλλείψεως νὰ προνοῇ ἡ τέχνη, ἥτις δὲν λύει τὰ προβλήματα τοῦ βίου, ἀλλ' ἐκθέτει αὐτὰ καὶ διατυποῖ ἐν τῇ ζωῇ καὶ ἐναργεῖ μορφῇ τῆς συγκεκριμένης παραστάσεως, ἐν τῇ ζωῇ καὶ οἶονεὶ παλλομένη εἰκόνη τῆς ἰδεώδους πραγματικότητος.